

A nyelv, a nép szolgálatában

SZABÓ T. ATTILA PROFESSZOR VÁLASZOL KÁNTOR LAJOS KÉRDÉSEIRE

Válogatott tanulmányainak, cikkeinek negyedik kötete — 1980-as jelzéssel, de már 1981-ben — Nép és nyelv címmel jelent meg, a bukaresti Krite-
rion kiadásában. Lehet, hogy önkényes az értelmezésem, túlzott jelentőséget tulajdonítok a címadásnak, mégis kimondom: az Anyanyelvünk életéből (1970) és a Nyelv és múlt (1972), vagyis az első és a harmadik kötet, a szaktudományát mindenekfölött tisztelő nyelvtörténészt juttatja eszembe; A szó és az ember, az 1971-ben kiadott második kötet „antropológiaibb” címére rímel a Nép és nyelv (keresztrímként); mintha a hetvenöt gazdag év élményraktárában különös hangsúlyt kapnának az utóbbi évtized tapasztalatai. Élményraktárt mondok, hiszen a felraktározott lenyűgöző nyelvi-nyelvtudományi ismeretanyag feldolgozasmódjában nemigen lehet lényeges különbséget tenni az egyes kötetek között. A Nép és nyelv viszont, a néprajzzal érintkező tanulmányaitól függetlenül is, határozottabb figyelmeztetés: nem elég a nyelvi tényeket rögzíteni, a nyelvtörténeti jelenségeket feltárni, könyvekbe-könyvtárakba halhatatlanítani. A madáchi felismerést („nép nélkül népet nem boldogítasz”) parafrazálva: nép nélkül nyelvtörténettel sem boldogítasz. De: nyelvtörténeti szaktanulmány, szótár, népszerűsítő cikk egyaránt hozzájárulhat a népboldogításhoz, ha van nép, amely még igényelheti ezt.

A hetvenöt éves Szabó T. Attila Erdélyhez, Kolozsvárhoz kötődő nagyívű tudományos pályáján, amely a tiszteleti akadémiai tagságig, nemzetközi elismerésig emelkedett, mikor kapcsolódott tudatosan össze — az említett érte-
lemben — nép és nyelv?

Noha a nekem szegezett kérdés határozottan csak a *nép* és a *nyelv* fogalmának a magam tudományos munkálkodásában való egybekapcsolódása időpontja iránt érdeklődik, van mondanivalóm azokkal az érdekes és számomra meglepő észrevételekkel kapcsolatban is, amelyek ezt a kérdést megelőzik. Tudniillik egyrészt eddig megjelent négy és — hozzátehetem — sajtó alatt levő *Nyelv és irodalom* című, ötödik tanulmánykötetem címválasztásával, másrészt meg — a feltett, személyre szabott kérdés általánosabb vonatkozásaival kapcsolatban is.

Ami a címválasztás kérdését illeti, a kiadói, illetőleg könyvterjesztői kíváncsi-
hoz igazodva adtam köteteimnek olyan irodalmias címekeket, amelynek végül is, kiadói jóváhagyással, a címlapokra kerültek. Jóllehet ezek a címek csak nagyjában utalnak a kötetekbe foglalt, nagyon különböző tárgyú és más-más időbeli tanulmányok, cikkek tartalmára és szemléletmódbeli jellegére, valóban a *Nép és nyelv* címen most megjelenőben levő negyedik kötet címében domborodik ki legkiütöbben az a szemléletmódbeli magatartás, amely — az én megítélésem szerint is — egész tudományos munkálkodásom jellemzője: a nép, a társadalom és a nyelv szoros egységében való gondolkodás magatartása. Elzártságomban magánosan dolgozva, csak mikor már három kötetem megjelent, egyik nyugati folyóiratban közzétét ismertetés utalásából értesültem arról, hogy e magatartásommal tulajdonképpen beletartozom abba az egyre erősödő nyelvtudományi irányzatba, amelyet a sokféle nyugati nyelv-
tudományi irányzat között *etnolingvisztika* névvel illetnek. Annak ellenére azonban, hogy bár honi talajon új barázdát vontam, de hogy ilyenformán mégsem „magam találtam fel a puskaport”, azt hiszem: még a magyar nyelv-tudomány s még inkább az egyetemes nyelv-tudomány vonatkozásában van e magatartásomban valamelyes eredeti táji, jó értelemben vett „transzilvanista” szín.

Nagyon nehezen tudok válaszolni arra a kérdésre, hogy nyelv-tudományi szem-

léletmódban mikor kapcsolódott össze tudatosan a nép és a nyelv fogalma. Azt hiszem — egyéni hajlamon, fogékonyságon kívül — feltétlenül külső hatások is közrejátszottak szemléletmódom ilyen irányú színeződésében. A modern magyar nyelvjáráskutatás úttörője, Csúry Bálint már a Kolozsvári Református Kollégiumban tanárom volt, a vele 1930-ban tett első moldvai csángó utam, később a bukovinai székelyek között végzett néprajzi gyűjtésem, a régi kéziratok énekeskönyvekben fel-felvillanó népi vonások, a Bartók és Kodály munkálkodása nyomán a húszas-harmincas években az erdélyi diákság között fellobbanó szenvedélyes népi érdeklődés, Erdély különböző vidékein végzett nyelvjáráskutató és néprajzi gyűjtő megfigyeléseim természetszerűen vezettek annak belátására, hogy a nyelv — miként a nép egész tárgyi és szellemi jelenségszilárdja — elválaszthatatlan attól a társadalmi közösségtől, amely ezt teremtette. Harmadik tanulmánykötetem (*Nyelv és múlt*) egyik, *Nyelv és társadalom* címen közzétett eszmefuttatása végére keletkezési évként az 1959. esztendővettem oda. Ez arra mutat, hogy a nép és a nyelv szoros egybetartozásának határozott tudatosodása nálam az ötvenes évek folyamán ment végbe, és az 1959. évjelzés csak e tudatosodási folyamat biztos befejeződésének időtájtát rögzíti.

Közép-Kelet-Európában a népek és a nyelvek nem különíthetők el egymástól merev határokkal. Az együttélésnek természetes velejárója a kölcsönhatás — ahogy ezt kutatóink már régen felismerték, és a jelenséget feltáró, értelmező munkájuk szerves részévé tették. (A Bartók-centenárium évében erre különös büszkeséggel hivatkozhatunk.) A nyelvtörténész Szabó T. Attila román eredetű kölcsönszavainkkal évtizedek óta foglalkozik, keresve sem találhatnánk tehát nála alkalmasabbat e kérdés megválaszolására: hol végződik az egészséges kölcsönzés, illetve átvétel, hol kezdődik a nyelvromlás? Mi a korszerű nyelvtudományi álláspont a kevert nyelvről, két nyelv alaptörvényeinek egyidejű megsértéséről?

Nem osztom mindenben azt a vélekedést, hogy magam volnék a legalkalmasabb a megfogalmazott formában felvetett kérdés megválaszolására. Mert bár valóban évtizedek óta foglalkozom a román—magyar nyelvi kölcsönhatás kérdésének a magyar nyelvtudományt illető vetületével, vizsgálódásaim szinte kizárólag a kérdés történeti részére vonatkoznak, azaz engem a magyar szókincsbe a románból a feudalizmus korában, tehát a XIX. század közepét megelőző időszakban bekerült szóanyag érdekel. Itt pedig — hogy úgy mondjam — az egészséges nyelvi kölcsönhatásnak azzal az esetével találkozunk, amely hatás természetszerűen és kölcsönösen érvényesül két olyan, egymással tartósan együtt lakó nép és nyelv életében, amelyen a magyar és a román. Vizsgálódásaim rendjén a levéltárban elem került leveles anyag végeláthatatlan tömegében éppen ezért sohasem jelentkezett a nyelvi kölcsönhatás a kevertnyelvűség szintjén, mindig megmaradt a gazdasági, társadalmi és művelődési élet természetes, magától értetődő mértékének határai között. A magyar szókincs történetének ismerőjeként megállapíthatom azonban, hogy ilyen, sőt sokkal nagyobb mérvű nyelvi kölcsönhatás nemcsak a román nyelv, hanem más nyelvek részéről is érte a magyarságot az Urál vidéki őshazától Közép-Európáig való vándorlása és itteni élete folyamán. E szókincs határozott szókészletbeli gyarapodást jelentett: többnyire olyan fogalomkörökre vonatkozó szókkal gazdagodott a magyar szókincs, amely fogalomkörökkel jórészt csak új környezetükben ismerkedtek meg elődeink. Ezzel a természetes szókincsgyarapodással ellentétben az olyanszerű kevertnyelvűség, amilyennel például moldvai kutatóútjaimon a csángóság közt találkoztam, az már olyan nyelvromlást jelent, amelynek szinte biztos következménye az eredeti anyanyelv teljes elhalása, elveszése. Ez a folyamat főként olyan gazdasági, társadalmi és művelődési körülmények közepette következik be, amikor — amellet, hogy az egyik népcsoport a másikkal szemben számbeli túlsúlyba kerül — az egyház, a

közigazgatás és az iskoláztatás határozott célkitűzéssel segíti e folyamat mentől eredményesebb, sőt minél gyorsabb betetőződését.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár eddig megjelent két kötetéről (1975, 1978) rengeteget írtak, és szükségszerű monotonniával ismétlődött valamennyi cikkben a jószírvél egyedül végzett anyaggyűjtő és szótárszerkesztő munka heroikus jellegének a kiemelése. Már-már azt mondhatnók, a Szótörténeti Tár nemcsak egy kiadvány, hanem egy intézmény neve is. A romániai magyar művelődési életben az egyszemélyes intézményeknek különös jelentősége van. Szabó T. Attila azonban korábbi tapasztalatokat is őriz, a kolozsvári egyetemi katedra előtt még levéltárosi éveiből. Hogyan emlékezik vissza az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a két világháború közötti tevékenységére, szerepére? Milyen funkciót vállalt magára a tudományos kutatásban és népszerűsítésben fennállásának közel száz éve alatt ez az egyesület, mit köszönhetünk ma is az egykori alapítóknak-adományozóknak, a neves és névtelen szellemi munkásoknak, akik hajdan ezt a szolgálatot vállalták?

Mielőtt a kérdésre felelnék, ismét a megelőző észrevételekkel kapcsolatban a következőket mondhatom: Ami a magam valóságos intézmény voltát illető külföldi és honi vélekedést illeti, ez föltétlenül igaz a Szótörténeti Tár anyaggyűjtő és az I. kötet szerkesztési szakaszára vonatkozóan. Valóban az elmúlt több mint félszázad alatt az I. kötet megjelenéséig egyedül gyűjtöttem és magánsan szerkesztettem szótárrá — nem éppen eszményi nyugalmú időkben — azt a tekintélyes adalékanyagot, amely ha lassan is, de rendre-rendre megjelenő kötetekben a kutatók és az olvasók elé kerül. Az I. kötet hat évet felemésztő szerkesztése azonban beláttatta velem, hogy további *magános* munkával a még jó néhány kötetre való anyag szótárrá szerkesztése egyedül nem fejezhető be. Ezért a II. kötetből kezdve a munka közösségi jellegű folytatására tértem át. Így aztán az elsőt követő újabb kötetekre — az eddigi két, értelmezésben segítő társ, Kelemen Béla és Nagy Jenő nevén kívül — szerkesztőként rákerül Daly Ágnes, P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zs. Maksay Mária, Seres Zsófia, Szabó Zsolt, W. Török Judit, Vámszer Márta, Vígh Károly és Zsemlyei János neve is. Munkatársaim oadaása nélkül aligha jelent volna meg a II., nem lenne nyomdában a III. kötet, s nem tartanánk a szerkesztésben a IV. kötet végén, sőt az V. legelején.

Csak erőszakoltan lehet ezt a magánsan kezdett, de aztán közösségivé alakult szótári munkát összekapcsolni az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a két világháború közötti időszakban kifejtett tevékenységével. Az egyesület tevékenységének és a tőlem magánsan végzett munkának egybekapcsolódása merőben személyi természetű; magam tudniillik az egyesület fenntartotta Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában 1925-től mint kutató kezdtem hozzá a szótár adatgyűjtő munkájához, majd a Levéltár tisztviselőjeként folytattam — Kelemen Lajos rendkívüli mértékű tájékoztató készségétől támogatva — egyre határozottabb és elszántabb célranézéssel a sokáig kilátástalan jövőjű munkát. Arra azonban, hogy a kilátástalanság kétségei között vergődve sem szabad felhagyni a munkával, éppen az EME története tanított meg.

A mai nemzedék előtt már, sajnos, nem felesleges megemlíteni, hogy az EME megalapítása az 1842-i országgyűlésnek az év június 21-én történt megnyitásáig nyúlik vissza. A rendek elnöke ugyanis akkor olvasta fel gr. Kemény Józsefnek és Sámuelnek azt a levelét, amelyben a két főúr rendkívüli értékű két gyűjteményét egy megalapítandó országos gyűjtemény céljaira ajánlotta fel. Minthogy a százszoknak már volt múzeumuk és tudományművelő egyesületük, az országgyűlés csak a magyar és a székely rendek támogatásával határozta el a múzeumalapítást. A bécsi kormány gyanakvása azonban ezúttal megakadályozta az országgyűlési határozat törvényerőre emelkedését. Végül is az önkényuralom szomorú időszakában sikerült

nagy politikai tekintélyével gr. Mikó Imrének kieszközölnie az egyesület megalapításához szükséges uralkodói beleegyezést. A Mikó bőkezű adományával induló egyesület múzeumszervező és -fenntartó intézmény célkitűzésével indult ugyan, de kezdetől részt vállalt a tudományos munkálkodás támogatásában is. Hosszas tudománypolitikai fejtegetéssel lehetne csak a továbbiakban a múzeumi és az akadémiai gondolat érvényesítése érdekében folytatott küzdelem lefolyását és végül is a két elképzelés között teremtődő egyensúly kérdését megvilágítani. Ami belőle a feltett kérdésre vonatkozik, az így foglalható össze: A két Kemény hatalmas leveles és kéziratanyag-gyűjteménye, gazdag könyvtára a későbbiekben a nagy magyar bibliográfus, Szabó Károly és a levéltáros Kelemen Lajos fáradozásának eredményeként adományozott, letétbe helyezett és vásárolt rendkívüli értékű könyv- és levéltári anyaggal, mellette főként a Régiségtár Posta Béla vezetése alatt olyan bőséges ásatási és műemlékanyaggal gyarapodott, hogy ezek máig Erdély legértékesebb és legnagyobb gyűjteményei. Minthogy azonban ezek a gyűjtemények és az Erdélyi Nemzeti Múzeum többi tárai 1919-ben állami kezelésbe kerültek, az EME-nek a két világháború közötti életében az akadémiai működésre tevődött át a hangsúly. Miután az első világháborút követő évtizedben gr. Wass Ottília adománya segítségével a vezetőség és főként a titkár, dr. Kántor Lajos odaadó sáfárkodásának eredményeképpen az egyesület gazdasági helyzete megszilárdult, 1917-től szünetelő, de 1930-tól újraindított folyóiratával, az *Erdélyi Múzeummal*, népszerűsítő meg szakelőadásai-val, vándorgyűléseivel és ezeknek anyagából közrebocsátott vándorgyűlési emlékkönyveivel, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatával gondoskodott az egyesület az erdélyi magyar tudományos munkálkodás eredményeinek szervezeti keretekben való bemutatásáról és közlési lehetőségeiről. Ma, az egyesület megszüntetése után az intézményes tudományművelés előbb ismertetett lehetőségei nem állnak a magyar kutatók rendelkezésére.

Térjünk vissza a nyelvtudományhoz és (potenciális) fogyasztóihoz. A köz tudatban meglehetősen torz kép él a nyelvészekről. Elnézést a kifejezésért, legtöbben a könyvmolynak nevezett szobatudós prototípusát látják bennük. Szabó T. Attila professzorra, noha a levéltár szerelmese, nem érvényes ez a képzet; aki ifjúkorában Shakespeare-rel foglalkozott, túl a hetvenen vasárnaponként gyalog járja a Bükköt, de találkozhatunk vele képkiallítások megnyitóján is. (A festő Fülöp Antal Andor jó barátja, művészetének propagálója volt.) Persze, lehet, hogy egyetemesen változtatni kellene már a rossz beidegződésen, el kellene felejtenünk a hamis szembeállításokat — például a költő és a nyelvész kibékíthetetlennek vélt szembenállását. (József Attila verssora azonban nehezen felejthető: „Ha örül Horger Antal úr...”)

Mégis megkérdem — Szabó T. Attilától nyugodtan kérdezhetem meg —, vajon szükségesszerű-e a cédlulázó aprómunka és a fantáziapróbáló kísérlet további elválasztása? Vajon a nyelvészek eleve a tradicionalizmus, a költők (irodalmárok) pedig az új utak keresésének (néha délibábokat kergető) hívei? Vagy talán a változások korát éli ma a világ nyelvtudománya is?

Ezt az újabb kérdést bevezető észrevételekben a nyelvészeket illető „könyvmolynak nevezett szobatudós” minősítést bátran meg lehet toldani az e céh tagjaira gyakran vonatkoztatott kitüntető „szőrös szívű”, „szavakon rágódó”, „vaskalapos” és más ilyenféle jelzővel. Jóllehet a kérdés feltevője igyekszik engem kivenni e minősítések „kitüntetettjei” közül, nem élek a kivételezés előjogával, de mindamellert magam is sietek csatlakozni a kérdésfeltevőnek ahhoz a véleményéhez, hogy „egyetemesen változtatni kellene a rossz beidegződésen”, amely „kibékíthetetlennek vélt szembeállítás”-sal mesterkélt válaszfalat emel a szépíró és a prózai nyelvész közé. Különben az ilyenféle harcok szembeállítás, illetőleg szembenállás nyelvünk élete, egészséges fejlődése szempontjából inkább hasznos volt, mintsem káros. Isme-

retes, hogy a XVIII. század végén és a rákövetkező század első évtizedeiben a gúny és kíméletlenség legkegyetlenebb eszközeivel élő két szembenálló táborban az írónyelvújítók és a főként nyelvészekből álló maradiak, az ortológusok között lefolyt ádáz harc végül is a vezér, Kazinczy Ferenc híres, minden idők számára érvényes nyilatkozatával zárult: „Jól és szépen az ír, aki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával.” Kazinczy kezdeményezése nyomán valóságos fegyverbarátság alakult ki az írók és nyelvészek között. Vörösmarty Mihály például egyik kezdeményezője, támogatója volt az Akadémia szótári munkálatainak, Czuczor Gergely meg éppen lemondott az írói babérokrol, s a magyar szókincs elármítóan sokoldalú ismeretével szerkesztette az első nagy magyar értelmező szótárt (1862—1874). Arany János ugyan békétlenkedve zsémbelt „a nyelvész urak”-kal, de maga is nyelvészkedett, s mint szerkesztő nyelvi dudvát irtott: még *Az ember tragédiája* nyelvi remeklésein is talált csiszolni valót. Szinte százados lépéssel a magunk korára ugorva át: az Arany bűvöletében nevelkedett Kosztolányi Dezső nem a nyelvészekkel való szembenállásban, hanem éppen harcos fegyvertársként, az anyanyelv szépségétől és végtelenségétől bűvölten, remekbe készült vitairataival, cikkeivel segítette győzelemre az első világháború utáni újabb magyar nyelv művelő igyekezetek ügyét. A felszabadulás után meg a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv művelő Bizottsága elnöki tisztében előbb Kodály Zoltán, majd maga Ilyés Gyula a nyelvész Lőrincze Lajossal együtt buzgólkodik az író és a nyelvész számára egyaránt drága anyanyelv védelmében. Vagy hogy erdélyi példát említsék: a két világháború közti erdélyi nyelv művelő igyekezeteknek két kiemelkedő íróalakja is volt: Dsida Jenő és Kacsó Sándor.

Ha egyáltalában van ellenézés, ha van közömbösség vagy éppen szembenállás az írók soraiban a nyelvészek, sajnos, el-ellankadó nyelv művelő tevékenységével szemben, a történeti előzmények ismerete és a nemzetiségi sors arra int, hogy az anyanyelv féltő szeretetében írónak és nyelvésznek össze kell fognia nyelvápolás-nyelv művelés végzésére. Kölcsönös megértéssel és tapintattal azt hiszem ajánlatos a kérdésfeltevő szerint is csak „vélt szembenállás”-t fegyverbarátsággá változtatni. Azt hiszem, a nyelvtudomány csak a feltétlenül szükséges mértékig, az anyanyelv alapvető sajátosságai megőrzésének követelményétől ösztökélve híve a „tradicionalizmus”-nak, s nincs szándékában a hagyományos ösvényeken tovább induló író akadályozni a nyelv egészséges fejlesztésének, csiszolásának munkájában.

Hogyan lehetne a szó, a nyelv tiszteletére ráébreszteni a mai fiatalokat? Nyilván nem azokra gondolok, akik a nyelv szolgálatát választják hivatásul (akár mint költők, akár mint nyelvészek), és ezt a hivatást tehetségük szerint gyakorolják is, hanem a nagy tömegekre, az anyanyelvet, a második nyelvet vagy a kevert nyelvet öntudatlanul használókra. Hiszen a szó és az ember, a nyelv és a nép szétválaszthatatlanul összefügg, s aki erre csak legyint, bizonyára kevesebb ember lesz — önmagának és társainak...

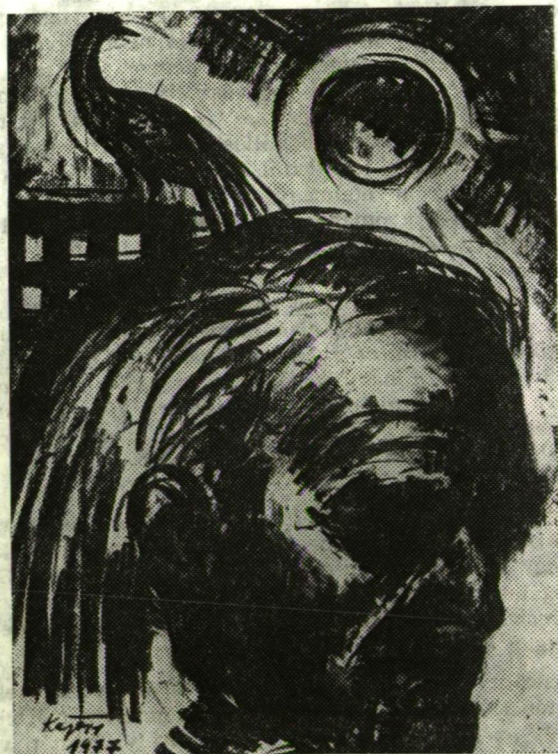
Ez az utolsóként megfogalmazott kérdés meghökkent, hiszen nemzetiségi létünk egyik legsúlyosabb problémáját: a tömegek nyelvi életének irányítását, illetőleg irányíthatóságának vagy nem irányíthatóságának kérdését veti fel. Bár a nyelv történeti életének vizsgálatával foglalkozó kutató voltomra hivatkozva kiterhetnék a válaszadás elől, nincs szándékomban a merev elutasítás lehetőségével élni, habár érzem, a válasz aligha elégítheti ki a kérdezőt.

Véleményem szerint a kétnyelvűség és a kevertnyelvűség feltételei között élő tömegek nyelvi életének egészséges befolyásolása valamelyes mértékig csakis a napilapok, folyóiratok és az irodalmi termékek olyan nyelvi szinten való tartása révén lehetséges, amely nyelvi szinten mozgó irodalmi vagy hírlapirodalmi alkotás a szóban forgó tömegek érdeklődési körének és műveltségi fokának megfelel. Magam nyitva hagyott kérdéssel fejezem be mondandóimat: Vajon az írók, a folyóiratok és

hírlapok szerkesztői, de a nyelvészek is alkotó munkájuk közben gondolnak-e a széles tömegek nyelvi életének ilyen értelmű, ilyen szinten végzendő befolyásolására? S tovább menve, szinte vádként szegezve önmagunk ellen a kérdést: Vajon a névleges modernkedésre, látszólagos újszerűségre, nem egyszer szándékosan nehezen érthetőségre vagy éppen csak kiválasztottak számára — esetleg — megközelíthető homályra törekedve nem távolodunk-e el éppen a szocializmus építésének éveiben olyan mértékig a széles tömegektől, amely az ilyen szintű nyelvi befolyásolást lehetlenné teszi?

Ezekre a kérdésekre való válaszadás aztán már igazán meghaladja egy múltton méléző nyelvtörténész illetékességi körét.

KAJÁRI GYULA: KODÁLY